

Ягайло та князь Вітовт, в 1394 р. ознаменувала початок поділу на Західне (пізніше – Подільське воєводство; центр – Кам'янець) та Східне Поділля (пізніше – Брацлавське воєводство; центр – м. Брацлав). Правда, на думку вченого, у цьому не було нічого нового, оскільки такий “поділ був й раніше – на *Пониззя* и *Побожжя*” [5, с. 66]. Ю. Сіцинський аналізує діяльність воєводи Спитка з Мельштина, який, “*підключившись про збільшення прибутків Кам'янецької мійської громади, дав місту право одержувати третю мірку від намолу в млині на річці Смотричу, з тою умовою, щоб цей прибуток йшов на укріплення міста та інші потреби його*” [5, с. 69]. Загалом, Ю. Сіцинський дав позитивну оцінку краківському воєводі, називаючи його Подільським князем, що “*продовжував діло князів Коріатовичів – захищав країну від Татар*” [5, с. 69].

Наступним володарем Поділля (на 2 роки) став Свидригайло. В історії Кам'яня відомі такі його господарські дії, як наприклад надання ченцям: 1) францисканцям – земельної ділянки біля р. Смотрич (1400 р.) та домініканам – с. Субрівці на р. Смотрич (1401 р.) [5, с. 71–73].

Далі Ю. Сіцинський, покликаючись на Я. Длугоша, розповідає про відвідування Кам'яня королем Ягайлом у 1402 р. та висловлює сумніви про правдивість опису польським хроністом штурму міста та ще й за допомогою артилерії. На думку історика, місто здав подільський староста Грицько Кердеєвич (ставленник Свидригайла), “*який раніше, може потай від Кам'янецької суспільності, обов'язався передати подільські замки Ягайловому відпоручникові*” [5, с. 75]. Щодо “*добри першої суртової польської колонізації Поділля*”, то автор відзначав так: “*Це був час значного наступу полонізма на Поділля... Правда польські урядовці стояли тут не твердою ногою, влада їх була більш номінальною, яка тільки нагадувала подоянам, що вони мають верховного володаря польського короля. Часті зміни польських старост показують, що становище їх в Кам'яні і взагалі на Поділлі було хистке. Фактична влада Польщі простиралась на невелику просторинь, котра тянула до Кам'яня*” [5, с. 76].

З 1410 по 1430 рр. як Західним, так і Східним Поділлям знову заволодів Вітовт та у всіх головних містах посадив своїх намісників. Зокрема, у Кам'яні перебували “*Витовтові старости, яко княжі намісники*” [5, с. 90]. Після його смерті в 1430 р. великим князем литовським став Свидригайло, однак Кам'янець опинився під владою Польщі, а у місті закріпилась польська залога на чолі із Михайлом Бучацьким. Приводом до війни з Ягайлом, на думку Ю. Сіцинського, стало не бажання М. Бучацького віддати Кам'янець і загалом Поділля новообраному литовському правителю. Саме у цій війні вирішилась доля Західного Поділля, котре у 1434 р. “*...стало de jure провінцією Польської держави і згідно з польськими порядками стало іменуватися Подільським воєводством. Це було закінчення інкорпорації Галичини й Західного Поділля до Польщі*” [5, с. 121].

Важливим доповненням загального тексту монографії є короткий аналіз пожалувань володарів Литви та Польщі, які стосувались як Поділля загалом, так і Кам'яня зокрема, а також науковий коментар до них. Наприклад, Ю. Сіцинський стверджував, що Ягайло у період першого владарювання Поділлям “*розпоряджався землями тільки Західного Поділля, головним чином Кам'яничини*” (за винятком надання магнату Шафранцю. – Д. В.) [5, с. 86]. Також польський король, вважав історик, “*не дуже дбав про забезпечення цієї країни (Поділля. – Д. В.) від нападів Татар*” [5, с. 89].

Політика земельних надань Вітовта значно відрізнялась від Ягайла. Вчений зауважував, що “*землі давалися не “на вічність”, не на віки вічні, не в повну власність, як це було при Ягайлові надання, а на землі, які давалися Вітовтом, записувалася певна сума грошей і влада могла викупити той маєток, заплативши за нього ту суму грошей, яка була записана на ньому, це були т. з(вані) заставні держави, бо землі давалися “під заклад” певної суми грошей. Таким чином землі рахувалися не приватною повною власністю, яка була в заставі, в довгострочній аренді. Часом та аренда давалася доживота, себ-то до кінця життя того, що одержав ту державу, часом на два покоління, на три и навіть чотири*” [5, с. 103]. Така схема, підводив підсумок Ю. Сіцинський, повністю відповідала земельному праву Великого князівства Литовського, за яким “*вся взагалі земля належала державі й представнику її великому князю*” [5, с. 103].

Упродовж 1431–1434 рр. принцип пожалування Ягайла дещо змінився і король жалував землі у Західному Поділлі “*в такій формі, як раніше практикував Вітовт, тоб – то через запис заставної певної суми*” [5, с. 121], як правило своїм прибічникам. Проте, на думку вченого, “*така роздача земель Зах(іднього) Поділля Полякам мали негативні наслідки для Поляків. Роздача така земель йшла в супроводі з притисками тубільних землевласників, часом їм приходилося втікати з своєї рідної землі в Східне Поділля, чи до Татар і разом з ними мстити Полякам*” [5, с. 127]. Загалом відмітимо, що Ю. Сіцинський досить негативно оцінює діяльність Ягайла, називаючи його “*великим полонізатором Поділля..., який особливо він старався полонізувати цю країну в останні роки свого життя*” [5, с. 127].

Отже, проаналізована праця засвідчила наявність в її автора цікавих думок і концепцій щодо політичного та соціально-економічного розвитку Подільської землі загалом, та Кам'яня зокрема. Ю. Сіцинський підкреслював, що у період литовського владарювання поступово ліквідувалась система місцевого управління, яка була сформована ще з давніх часів. Як наслідок, литовські правителі, починаючи від Коріатовичів, запровадили власну модель феодално-васальних відносин. Крім цього, історик негативно оцінював діяльність польського короля Ягайла на Поділлі вважаючи, що за його владарювання полонізація краю відбувалася досить активно.

Джерела та література

1. Розов В. Українські грамоти. Том перший: XIV в. і першої половини XV в. / Розов В. — К., 1928. — 75 + IX с.
2. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Сецинский Е. — Киев, 1895. — 247 с.
3. Сіцинський С. Оборонні замки Західного Поділля XIV – XVII ст. (історико-археологічні нариси)/Сіцинський С. — Київ, 1928. — 99 с.
4. Сіцинський С. Стародавні племена й народи на Поділлі за історичних часів перед заснуванням Київської держави / Пламеницька О. Цінна розвідка з наукової спадщини С. Сіцинського // Пам'ятки України: історія та культура. — 2000. — Ч. 3–4 (128–129). — С. 46–57.
5. Сіцинський Ю. Поділля під владою Литви / Упорядники Дмитро Ващук, Мирослав Мошак. — Кам'янець-Подільський : “Медобори”, 2009. — 160 с.
6. Груша А. Невядома грамота Фёдора Карыятавича 1391 г. / А. Груша // Беларускі Гістарычны Агляд. — 2001. — Т. 8. — Сш. 1–2. — Електронна публікація.–Режим доступу:<http://www.belhistory.eu/alyaksandr-grusha-nevyadomaya-gramata-fyodara-karyyatavicha-1391-g/>
7. Мікульські Ю. Новая грамота князя Фёдора Кориятовича 1392 г. / Ю. Мікульські // Беларуская даўнина. — 2014. — Выпуск 1. — С. 147–150.

УДК 39:631/636(091)(477.41/42+477.82=161.2-81)"18/19"

І. Гілевич

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОГО ЖИТЛОВО-ГОСПОДАРСЬКОГО БУДІВНИЦТВА ВОЛИНЯН УПРОДОВЖ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.

У статті на основі залучення широкого кола архівних та опублікованих матеріалів проаналізовано найважливіші тенденції та результати дослідження народного житлово-господарського будівництва волинян упродовж XIX – першої половини XX ст. Для тодішніх публікацій характерна нерівномірність представлення як окремих районів історико-етнографічної Волині, так і самого комплексу народного житлово-господарського будівництва. Найбільшу наукову вартість мають праці П. Чубинського, О. Кольберга, Б. Сокальського, Ф. Вовка та низки інших авторів.

Ключові слова: етнологія, Волинь, народне житлово-господарське будівництво.

In the article on the base of archives and literature materials the main trends and results of a study of main core traditional dwellings of volynians during the second half of XIX – the first half of XX century are analyzed.

Key words: Ethnology, Volynia, traditional housing and economic dwellings.

Традиційне житлово-господарське будівництво належить до числа найважливіших елементів матеріальної культури кожного етносу. Для всебічного вивчення всієї палітри народного будівництва українського народу необхідне комплексне дослідження кожного регіонального варіанту, визначення наявних у ньому загальноукраїнських, регіональних та локальних елементів. Проте на сьогоднішній день у цій роботі помітні численні прогалини, адже вже не одне десятиліття спостерігається нерівномірність у вивченні як окремих складових елементів цієї ділянки традиційної культури, так і її окремих регіональних комплексів. Особливо це стосується історико-етнографічної Волині, яка своїм проміжним розташуванням між такими чітко вираженими регіонами як Полісся і Поділля становить великий інтерес для етнографічної науки.

Пропонована стаття покликана охарактеризувати найважливіші тенденції та результати на ниві дослідження традиційного житлово-господарського будівництва волинян упродовж другої половини XIX – першої половини XX ст. Її джерельну основу становлять праці тогочасних народознавців, а також матеріали про проведені тоді польові дослідження відповідної ділянки традиційної культури волинян та етнографічні виставки.

Територіальні межі дослідження охоплюють історико-етнографічну Волинь*.

Початки вивчення традиційного житлово-господарського будівництва історико-етнографічної Волині можемо віднести до першої половини XIX ст., коли ця ділянка традиційної культури місцевих автохтонів частково була висвітлена у низці описових праць, передовсім мемуарного характеру. Так, як стверджувала свого часу відома дослідниця історії етнографічної науки XIX ст. Зор'яна Болтарович (1935–1992), на увагу заслуговують подорожні нотатки польського мандрівника Юзефа Сенковського (1800–1858) “Dziennik z podróży Józefa Sękowskiego z Wilna przez Odessa do Stambułu” (опубліковані в 1820 р. у львівському часописі “Rozmaitości” (№ 17, 18, 20–21)). Зокрема, тут наявні цікаві звістки про будівельну техніку, планування житла та особливості його інтер'єру на теренах Полісся, Волині та Поділля. Так, на Волині, згідно свідчень польського мандрівника, будинки тоді були переважно дерев'яні, хоча зустрічалися глинобитні та муровані. Комини були плетені з хмизу та обліплені глиною, вікна малі з чотирма шибками. Водночас Ю. Сенковський уже тоді фіксував поширення більш складних варіантів традиційного планування волинської хати: хата (світлиця) + сіни + хата / комора [2, с. 34–35].

Фрагментарні згадки про народне будівництво волинян та поліщуків знаходимо й у подорожніх нотатках ще одного польського дослідника Юзефа Ігнаці Крашевського (1812–1887), насамперед у його праці “Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy” (1840 р.) [18].

Одною з перших праць суто етнографічного характеру, в якій окреме місце відведено саме народному будівництву є другий випуск сьомого тому “Трудов...”, підготовлених співробітниками Південного відділення Російського географічного товариства у 1870-х роках під керівництвом Павла Чубинського (1839–1884). Зокрема, тут знаходимо відомості про планування хати, конструкцію стін, інтер'єр, планування двору, господарські споруди тощо [23, с. 375–398]. Тут широко представлені і матеріали з історико-етнографічної Волині, адже через її терени проліг маршрут однієї з трьох експедицій, організованих П. Чубинським у 1869–1870 роках [8, с. 33–34]. У цій праці автор стверджував, що головним типом житла в Україні є хата з планом хата + сіни + комора. “Чорну хату” (тобто курну) він виділив як окремий тип, що панував тоді на сусідньому із Волинню Поліссі.

Дуже фрагментарні згадки про житлово-господарське будівництво волинян і поліщуків знаходимо у першому томі трьохтомної праці польського народознавця Тадеуша Стецького (1838–1863) “Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym” [32].

Однією з перших етнографічних згадок про народне будівництво на галицькій частині Волині є невелика замітка невідомого автора “Село Каменка Волоска” (1862 р.), у якій охарактеризовано житло і коротко згадано про господарські споруди (стодоли, шпихліри, обороти та ін.) Жовківщини [21].

Важливий вклад у дослідження української етнографії у другій половині XIX ст. зробив визначний польський етнолог та фольклорист Оскар Кольберг (1814–1890). Починаючи з 1865 р. він видавав серію праць “Lud, jego zwyczaj, sposób życia, mowa, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce”, що були присвячені традиційній культурі мешканців окремих регіонів давньої Речі Посполитої [2, с. 82]. Волинські матеріали були представлені у трьох частинах серії – у томах, що були присвячені Волинській губернії, Червоній Русі (тобто рівнинній частині тодішньої Галичини) та Холмщині.

У першому томі двотомного дослідження про Холмщину (1890 р.) О. Кольберг, дотримуючись загальної структури своїх монографій, подав короткі, але досить цікаві відомості про місцеве будівництво. Зокрема, тут знаходимо досить докладні відомості про будівельний матеріал та способи будівництва (хати на дубових підвалинах, стіни зведені зі соснових “дилів”, дах критий соломомою), планування житла, а також твердження про перевагу двокамерного житла (сіни + хата) та побутування наприкінці XIX ст. курних хат у бідняків. На особливу увагу заслуговує поданий народознавцем опис “переходчин” у нову хату [26, с. 67–77].

Відзначимо, що пізніші томи цієї серії, що побачили світ уже після смерті О. Кольберга часто відходили від загально прийнятого плану. У них значно менше уваги було приділено матеріальній культурі, а домінував фольклорний матеріал [2, с. 93]. Сказане стосується опублікованого у 1907 р. тому “Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni”, в якому немає жодних відомостей про матеріальну культуру [28]. Натомість у томі про Червону Русь хоча і є короткі відомості про народне будівництво, проте вони відносяться не до теренів галицької частини Волині [27, с. 48–49].

Наприкінці XIX ст. побачили світ п'ять томів фундаментального видання “Волинь въ описаніи городовъ, мѣстечекъ и сель въ церковно-историческомъ, географическомъ, етнографическомъ и друг. отношеніяхъ. Историко-статистическое описаніе церквей и приходовъ Волинской епархіи” за редакцією Миколи Теодоровича (1856–1937). 3-поміж томів, в яких були представлені власне волинські повіті губернії, найбільше етнографічного матеріалу (зокрема й про народне будівництво) зібрано у четвертому томі, який присвячений Старокостянтинівському повіту (1899 р.) [22].

Давню історію має й експонування пам'яток народного житлово-господарського будівництва Волині (зокрема її галицької частини) на етнографічних виставках. Так, у 1873 р. на Віденській етнографічній виставці вперше експонувались, крім макетів та копій архітектурних пам'яток, й автентичні зразки селянських дворів з Галичини (зокрема з тодішнього Бродівського повіту, значна частина якого належить до етнографічної Волині), Латвії та Костромської губернії [11, с. 481]. У липні 1887 р. на етнографічній

* Згідно історико-етнографічного районування України до неї належать південні райони теперішньої Волинської, Рівненської, південно-західні райони Житомирської, північно-західні райони Хмельницької, північні райони Тернопільської і Львівської областей. Північна межа Волині, яка відділяє її від Полісся, проходить по умовній лінії північніше міст Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне – Новоград-Волинський – Житомир, а південна, яка відділяє її від Опілля та Поділля, – по лінії Белз – Великі Мости – Буськ – Ланівці – Базалія – Старокостянтинів – Стара Синява – Хмільник – Калинівка [7; 16, с. 130, 134]. Західним продовженням історико-етнографічної Волині є Холмщина, яка у результаті чергового перекроювання політичної мапи Східної Європи після завершення Другої світової війни була насильно відірвана від основного ядра українських етнічних земель та опинилася у складі Польщі.

виставці в Тернополі було представлено чотири селянські хати з різних місцевостей Східної Галичини – подільська, гуцульська, надністрянська та надбужанська. Саме остання походила з басейну верхньої течії Західного Бугу, тобто з теренів галицької Волині [11, с. 481]. А в 1894 р. на крайовій виставці у Львові представили експонати промисловості, сільського господарства і культури з різних місцевостей півдавстрійської Галичини. Серед них була і садиба заможного селянина зі с. Радванці тодішнього Сокальського повіту (нині – Радехівського р-ну), яку змайстрував відомий на Сокальщині майстер Дмитро Караван. За планом це була хата КОМОРА/ХАТА – СІНИ – ВАНЬКИР/ХАТА. У ній експоновано кахлеву піч відомого сокальського майстра Шостипальця. На кахлях були зображені птахи-кавки (знак міста Сокаля) [11, с. 481; 12, с. 50–51; 13, с. 25; 14, с. 54].

Наприкінці XIX ст. побачила світ одна з перших спеціальних розвідок про традиційні промислові будівлі волинського села – невелика стаття “Народні назви предметів дотичних млина водяного”, автором якої є народний учитель із с. Полове Кам’янецького повіту Галичини (нині – Радехівського р-ну) Яків Миколаєвич (1865–1931) [19]. Тут знаходимо докладний опис конструкції водяного млина, та, що особливо цінно, місцеві назви всіх його конструктивних елементів. При цьому автор виступив проти запозичення технічних термінів з польської, російської чи німецької мов, а пропонував створювати власні українські відповідники на основі народної технічної термінології.

У цей же період було опубліковано кілька описів окремих повітів Галичини, два з яких належали до історико-етнографічної Волині. Так, у праці Я. Миколаєвича “Опис повіта Кам’янецького” (1894 р.) наявні лише короткі згадки про забудову садиби, планування і систему опалення житла. Заслуговує на увагу і вказівка на те, що в різних місцевостях вказаного повіту зміни у плануванні житла та перехід від напівкурних жител до хат з опаленням “по-білому” відбувалися досить неодноразово [20, с. 30, 108, 121].

Значно більше уваги будівництву жител, господарських споруд та плануванню садиб приділив поляк Броніслав Сокальський (1858–1929) у праці про Сокальський повіт. Зокрема, автор подав докладні характеристики типів житла та садиб, будівельних матеріалів, конструкції стін (“в вугли” і пізніший “в слупи”) та даху, горизонтального планування, системи опалення, інтер’єру та будівельної обрядовості [31, с. 71–78]. На особливу увагу заслуговує опис давніх звичаїв, пов’язаних із сволоком, як з одним із основних конструктивних елементів хати. Його ніколи не білили, а коли будували нову хату, то обов’язково брали до неї сволок зі старої. Саме на ньому часто вирізьблювали хрест, рік зведення хати та ім’я господаря. Також народознавець зафіксував як низку архаїчних явищ, так і нових, які лише наприкінці XIX ст. почали проникати у місцеве будівництво. Так, до перших можна віднести його вказівку на те, що ще у досліджуваній ним період найпримітивніший спосіб народного будівництва зберігся лише у с. Сілець Бельзький, де ще тоді можна було зустріти кілька дуже давніх хат, в яких роль кутових стовпів становили пеньки сосен, які колись росли на місці цього будинку [31, с. 72].

У кінці XIX – на початку XX ст. на сторінках народознавчих видань Наддніпрянщини (“Киевская старина”) та Галичини (“Матеріяли до українсько-руської етнології”, “Етнографічний збірник”) було опубліковано чимало етнографічних праць про різні ділянки традиційної культури, які переважно присвячені духовній культурі. Однією з нечисленних праць, яка має відношення до народного будівництва волинян, є стаття Івана Беньківського про осіку у віруваннях та повір’ях мешканців Волині. Він описав різноманітні народні уявлення про це дерево у всьому комплексі духовної культури (від будівельної обрядовості, метеорології до поховальної обрядовості). Автор навів численні паралелі з іншими регіонами.

Певне відношення до досліджуваної нами теми мають дві невеликі статті маловідомого збирача-аматора Андрія Веретельника (1881–?) про рубання і заготівлю деревини у колишньому Кам’янецькому повіті [5] та про конструкцію та функціонування олійні у с. Сілець Беньків тогочасного повіту [4], які отримали високу оцінку від провідних українських народознавців початку XX ст. Федора Вовка (1847–1918) та Володимира Гнатюка (1871–1926) [9, с. 1021–1022]. У першій з них автор описав знаряддя праці місцевих спеціалістів (сокири, пили), способи заготівлі деревини, технологію виготовлення будівельних матеріалів (брусів, клепок, дощок). До кожної статті молодий етнограф подав досить якісні рисунки. Окремі цінні відомості про народне будівництво мешканців галицької частини Волині (опис обряду закладчин хати або ж заборона брати на будівництво житла вивернене бурею дерево) знаходимо й у рукописній спадщині цього народознавця [1, арк. 104–108].

Однією з перших етнографічних праць, в якій детально описано особливості житлово-господарського і сакрального будівництва різних регіонів України, є праця відомого українського етнолога другої половини XIX – початку XX ст. Ф. Вовка “Етнографічні особливості українського народу” (1916 р.). Народному будівництву в ній присвячено окремий розділ, в якому знаходимо докладні відомості про архаїчні елементи, зовнішній і внутрішній вигляд, будівельні матеріали, конструкцію стін і даху, планування житла і господарських споруд тощо [6, с. 88–123]. Дослідник одним з перших у вітчизняному народознавстві спробував застосувати картографічний метод. Зокрема він склав карту поширення різних конструкцій зведення стін, згідно якої на теренах історико-етнографічної Волині найпоширенішими були каркасні та зрубні житла [6, с. 99].

Ф. Вовк також уперше подав опис замкнених дворів, поширених у селах Бродівщини [6, с. 94]. Зауважимо, що до цієї проблеми майже століттям пізніше повернувся відомий львівський дослідник народної архітектури українців Архип Данилюк, який у 1987 р. обстежив відповідну пам’ятку в с. Лісове Бродівського району. Згадавши про поширення замкнених дворів в окремих районах Західного Полісся (Ратнівський, Камінь-Каширський та Маневський райони Волинської обл.), етнолог висловив припущення, що у минулому це був один ареал поширення замкнених дворів, який окрім відповідних районів Волинської області охоплював Бродівський та Радехівський райони Львівщини [10; 14, с. 58–63].

У період лихоліть Першої світової війни світ побачило ще одне дуже цінне для етнологічної науки видання – трьохтомник “Описание рукописей ученого архива Императорскаго русскаго географическаго общества”, що був підготовлений відомим російським етнологом Дмитром Зелениним (1878–1954). У першому томі вміщено і фрагменти 20 етнографічних описів та фольклорних збірок середини XIX ст. з окремих місцевостей чи повітів тодішньої Волинської губернії [15, с. 272–331]. У частині з цих матеріалів знаходимо дуже цінні відомості про особливості житлово-господарського будівництва волинян. Для прикладу, в описі з околиць містечка Славути тодішнього Заславського повіту (нині районцентр Хмельницької обл.) згадано про будівельний матеріал для зведення стін хати (сосна, дуб, береза), горизонтальне планування жител, систему опалення та освітлення (“посвіт”), особливості інтер’єру. При цьому наведено численні місцеві назви відповідних етнографічних реалій [15, с. 302–303].

Чимало нового у дослідження народного будівництва приніс і міжвоєнний період, коли терени історико-етнографічної Волині були розділені політичним кордоном між УРСР та Польщею.

До початку 1920-х років відноситься незавשרшена робота відомого житомирського народознавця Василя Кравченка “Етнографічний нарис (про Волинь)”, присвячена традиційній культурі мешканців східної частини колишньої Волинської губернії, тобто поліщуків і волинян. Серед іншого знаходимо тут цінні відомості про селянське обійстя, конструкцію стін, систему опалення, інтер’єр житла, освітлення, будівельну обрядовість. Щоправда, не завжди з тексту статті можна точно встановити про кого йде мова у тому чи іншому випадку – про волинян, поліщуків чи цей елемент для них є спільним. Зауважимо також, що це невелике дослідження, на жаль, багато років пролежало у рукописі й стало доступним для широкого кола народознавців лише в 1990-х роках [17, с. 262–266].

Дещо пізніше вийшла у світ книга польського народознавця Адама Фішера “Rusini”, в якій автор також чимало місця присвятив народному будівництву українців (в основному на основі матеріалів Ф. Вовка) [25, с. 69–80], проте волинський матеріал тут представлений дуже мало. Одна з таких вказівок стосується того, що у більшості регіонів України у XIX – на початку XX ст.

побутувала глинобитна піч, і лише на теренах Гуцульщини та Сокальщини (галицька частина Волині) побутували кахляні печі з оригінальними орнаментами [25, s. 75].

У 1930 р. у рівненському виданні “Rocznik Wołyński” Б. Костецький опублікував невелику працю “Chata wiejska na Wołyniu”, в основу якої лягли його власні спостереження у волинських та польських селах тодішнього Рівненського повіту Волинського воєводства Польщі. Тут знаходимо опис конструкції стін житла, його інтер'єру, планування, системи опалення, а також короткі відомості про забудову двору [29].

А в 1931 р. світ побачило колективне дослідження про тодішнє Тернопільське воєводство Другої Речі Посполитої. Етнографічний розділ до цієї праці підготував молодий львівський етнолог Ян Фальковський (1901–?). Тут, зокрема, знаходимо й окремі відомості про особливості народного житлово-господарського будівництва подолян, ополян та волинян (у межах тодішніх Радехівського, Кам'янецького та Бродівського повітів), що заселяли різні частини воєводства [24, s. 17–18].

У 1937 р. була опублікована невелика праця Францішека Оліпери та Юліуша Росса “Przewodnik po powiecie Radziechowskim”, де є коротка характеристика селянської садиби, зовнішнього та внутрішнього вигляду житла [30, s. 17–18, 23].

Підсумовуючи цей короткий історіографічний огляд, можемо ствердити, що хоча упродовж XIX – першої половини XX ст. народознавці значно більше уваги привертали дослідженню духовної культури мешканців Волині, проте є вагомим напрацювання і на ниві дослідження житлово-господарського будівництва місцевих мешканців. Лише поодинокі зі згаданих праць були спеціально присвячені народному будівництву волинян, частіше ж відомості про відповідну ділянку їхньої народної культури були знаходимо у дослідженнях зі значно ширшої проблематики. Комплексного дослідження про народне житлово-господарське будівництво волинян упродовж XIX – першої половини XX ст. підготовлено не було. Більшість з опублікованих тоді праць мали регіональний, локальний або ж навіть вузько локальний характер. Для тодішніх публікацій характерна нерівномірність представлення як окремих районів історико-етнографічної Волині, так і самого комплексу народного житлово-господарського будівництва. Найбільшу наукову вартість мають праці П. Чубинського, О. Кольберга, Б. Сокальського, Ф. Вовка та низки інших авторів. Більшість авторів XIX ст., описуючи традиційну культуру Волинської губернії чи історико-політичної Волині переважно вказували на відмінності у традиційній культурі (зокрема й у будівництві) місцевих волинян та поліщуків.

Джерела та література

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, ф. 28-3. Спр. 167. “Там на горі кінь турецький...” Пісні, новели, легенди, народна медицина, вірування, анекдоти. Записано А. Веретельником на Львівщині. 1902–1903 рр., рукопис, 131 арк.
2. Болтарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / З. Є. Болтарович. – К. : Наукова думка, 1976. – 139 с.
3. Боньковський І. Осина вь ворованяхъ и вь понятии народа на Волини / Ив. Боньковский // Киѳская старина. – Киевъ, 1898. – № 7–8. – Документи, извѣстія, замѣтки. – С. 6–9.
4. Веретельник А. Олійні у північно-східній Галичині / А. Веретельник // Материяли до українсько-руської етнології. — Львів, 1905. — Т. VI. — С. 89–93.
5. Веретельник А. Рубане і виготовлюванне дерева / А. Веретельник // Материяли до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. III. – С. 27–32.
6. Вовк Хв. Етнографічні особливості українського народу / Хведір Вовк // Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К. : Мистецтво, 1995. – С. 39–218.
7. Глушко М. Історико-етнографічна Волинь: локалізація, межі (за матеріалами наукових досліджень другої половини XX – початку XXI ст.) // III Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”. Луцьк, 17–19 травня 2006 р. : доп. та повідомл. : В 3-х т. – Луцьк : Вежа, 2007. – Т. 1. – С. 111–119.
8. Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження : навч. посіб. / Михайло Глушко. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 286 с.
9. Глушко М. Невідомий Андрій Веретельник / Михайло Глушко // Народознавчі зошити. – 2012. – № 6. – С. 1019–1026.
10. Данилюк А. Замкнута забудова в садибах Бродівщини / Архип Данилюк // Народознавчі зошити. – 1995. – № 4. – С. 226–227.
11. Данилюк А. Музеї просто неба і проблеми їх становлення в Україні / Архип Данилюк // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. ССXXX. Праці Секції етнографії і фольклористики. – Львів, 1995. – С. 479–491.
12. Данилюк А. Г. Українська народна архітектура на крайовій виставці у Львові 1894 року / А. Г. Данилюк // НТЕ. – 1984. – № 1. – С. 50–52.
13. Данилюк А. Г. Українські скансени. Історія виникнення, експозиції, проблеми розвитку / А. Г. Данилюк. – Тернопіль, 2006. – 103 с.
14. Данилюк А. Г. Шляхами України : етнографічний нарис / А. Г. Данилюк. – Львів : Світ, 2003. – 256 с.
15. Зеленинь Д. К. Описание рукописей ученаго архива Императорскаго русскаго географическаго общества / Д. К. Зеленинь. – Петроградъ, 1914. – Вып. I. – XI + 483 с.
16. Кирчів Р. Етнографічне районування України / Роман Кирчів // Етнографія України : навч. посіб. / за ред. С. А. Макаруча. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів : Світ, 2004. – С. 123–147.
17. Кравченко В. Етнографічний нарис (про Волинь) / Василь Кравченко // Древляни : збірник статей і матеріалів з історії і культури Поліського краю. – Львів : ІН НАН України, 1996. – Вып. 1. – С. 257–278.
18. Крашевський Ю. І. Спогади з Полісся, Волині і Литви / Юзеф Ігнацій Крашевський ; пер. з пол. В. Шабаровського. – Луцьк : Твердиня, 2012. – 242 с.
19. Миколаєвич Я. Народні назви предметів дотичах млина водяного / Яків Миколаєвич // Зоря (Львів). – 1993. – Ч. 24. – 15 (27) грудня. – С. 480–481.
20. Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний повіта Камянецкого / Як. Миколаєвич. – Львів, 1894. – VIII + 120 с.
21. Соч. И. Каменка Волоска / И. Соч // Галичанин : литературный сборник. – 1862. – Кн. 1. – Вып. 1. – С. 99–117.
22. Теодоровичъ Н. И. Волинь вь описаніи городовъ, мѣстечекъ и сельъ вь церковно-историческомъ, географическомъ, этнографическомъ и друг. отношеніяхъ. Историко-статистическое описаніе церквей и приходовъ Волинской епархіи / Н. Ив. Теодоровичъ. – Почаевъ, 1903. – Т. IV. Староконстантиновский уезд. – 934 с.
23. Труды этнографическо-статистической экспедиции вь Западно-Русской край, снаряженной Русским географическим обществом. Юго-Западного отдела. Собранныя П. П. Чубинскимъ. Материяли и исследования. – Санкт-Петербург, 1877. – Т. 7. – Вып. 2. – С. 342–513.
24. Falkowski J. Zarys kultury ludowej województwa Tarnopolskiego / J. Falkowski // Województwo Tarnopolskie. – Tarnopol, 1931. – S. 15–23.
25. Fischer A. Rusini: Zarys etnografji Rusi / Adam Fischer. – Lwów ; Warszawa ; Kraków, 1928. – 192 s.
26. Kolberg O. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg. – Wrocław ; Poznań, [1964]. – Т. 33. Chełmskie. – Cz. I. – XI + 370 s.
27. Kolberg O. Dzieła wszystkie / Oskar Kolberg. – Wrocław ; Poznań, [1976]. – Т. 56. Ruś Czerwona. – Cz. I. – S. LXXXI + 445 s.
28. Kolberg O. Wołyń. Obrzędy, melodie, pieśni / Oskar Kolberg. – Kraków, 1907. – 460 s.
29. Kostecki B. Chata wiejska na Wołyniu / B. Kostecki // Rocznik Wołyński. – Równe, 1930. – Т. I. – S. 80–93.

30. Olipra F. Przewodnik po powiecie Radziechowskim z mapą i ilustracjami / Olipra Franciszek, Ross Juliusz. – Radziechow, 1937. – 52 s.
31. Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / Bronisław Sokalski. – Lwów, 1899. – XVI + 496 s.
32. Stecki T. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / Tadeusz Stecki. – Lwów, 1864. – T. I. – 402 s.

УДК 94(477.81) «1930/1940»

Р. Тарнавський

ГОЩАНЩИНА 1930–1940-Х РОКІВ У СПОГАДАХ ПРОФЕСОРА СТЕПАНА АРСЕНТІЙОВИЧА МАКАРЧУКА

У статті проаналізовано першу частину книжки спогадів професора Степана Арсентійовича Макарчука “Побачене, почуте, пережите (Мемуарні мініатюри)”. Описуючи свої дитячі та юнацькі роки, він, як уродженець с. Дуліби (нині – Гощанського р-ну Рівненської обл.), навів багато цінної інформації про сільське суспільство Гощанщини 1930–1940-х років: його побут, світогляд, життя на тлі політичних подій. Зважаючи на це, мемуарні мініатюри Професора є важливим джерелом для історичних досліджень у таких популярних нині напрямках, як історія повсякдення, мікроісторія та локальна історія.

Ключові слова: спогади, Волинь, Гощанський район Рівненської області, міжвоєнний період, Друга світова війна, історія, традиційна культура.

The article deals with the first part of Professor Stepan Makarchuk's book of memories “Seen, Heard, Experienced (Miniature Memoir)”. S. Makarchuk was born in Duliby village (now – Goshcha district, Rivne region). Describing his childhood and teenage years, he gave a lot of valuable information about rural society of Hoschanschnyna of 1930–1940th years: his vision, everyday life on the background of political events. Therefore, the Professor's memoirs miniatures are an important source for historical research in these now popular areas as the history of everyday life, microhistory and local history.

Key words: memories, Volyn', Rivne region, Goshcha district, inter-war period, World War II, history, traditional culture.

2 грудня 2014 р. відійшов у вічність професор кафедри етнології Львівського національного університету імені Івана Франка Степан Арсентійович Макарчук. 3 січня 2015 р. йому виповнилося б 85 років. За своє життя ця видатна Людина встигла надзвичайно багато зробити для розвитку української історичної науки, зокрема, етнології та джерелознавства. Його школу пройшли тисячі студентів, аспірантів, викладачі. Професор виховав 23 кандидати та шість докторів наук, написав бл. 350 праць.

С. А. Макарчук ніколи не забував своїх коренів. Він походив з волинського села Дуліби, нині Гощанського району Рівненської обл. І попри те, що з 1951 р. постійно жив на теренах Галичини, завжди вважав себе волинянином. Професор згадував: “Якось доцент кафедри давньої історії України та архівознавства Львівського університету Ольга Михайлівна Щодра запитала мене, чи відчуваю себе у Львові, в Галичині, місцевим. Відповів, що ні. Все життя тужу за рідним краєм і навіть міркую, що, можливо, було б краще після закінчення університету поїхати працювати у свою область, на свою Волинь, до своїх людей” [5, с. 78].

У розмовній мові С. А. Макарчука можна було зауважити волинські діалектні особливості. Пригадую також, як під час обговорення на кафедрі етнології Львівського університету меж етнографічної Волині, більшість викладачів, згадуючи гідронім “Горинь”, звично вживали його в жіночому роді й з наголосом на першому складі (Г’оринь – вона), натомість Степан Арсентійович, якому ця ріка була знайома з дитинства, – у чоловічому роді й з наголосом на другому складі (Горинь – він).

Наголосимо, що волинська тематика займала чільне місце у публікаціях С. А. Макарчука, зокрема, в останні роки [1; 2; 4; 6–10]. У 2014 р. Професор вирішив опублікувати свої спогади (за його означенням, мемуарні мініатюри), нотатки до яких робив упродовж багатьох років. Я мав честь бути залученим до їхнього передруку з рукописів та впорядкування. Наприкінці листопада 2014 р. рукопис книжки “Побачене, почуте, пережите (Мемуарні мініатюри)” передали до київського видавництва “Атіка”. На жаль, Степан Арсентійович не встиг побачити тираж книжки, в якій описав своє життя. Написавши спогади, видатний український історик, етнолог та джерелознавець сам створив важливе джерело до історії Волині (передусім, Дулібів) та Галичини (насамперед, Львова), яке, поза сумнівом, використовуватимуть нинішні й майбутні дослідники.

Структура книжки “Побачене, почуте, пережите” включає такі блоки:

1. Вступ “Власне минуле – найвагоміший компонент пам’яті” (будучи джерелознавцем, С. А. Макарчук наголошував на важливості спогадів як історичного джерела, зазначаючи при цьому, що воно завжди має велику частку суб’єктивізму [3, с. 294–296]);

2. П’ять частин, які охоплюють події від 1930-х років до початку ХХІ ст.: “Пам’ятні мініатюри з дитинства та юності” (про 1930–1940-і роки), “Університет: студенти і викладачі, навчання і побут” (про навчання на історичному факультеті Львівського університету впродовж 1951–1956 рр.), “Технікум, райком, обком: між комуністичним побутом і національною думкою” (1956–1959, 1965–1973 рр.), “У колі науковців Музею” (про роботу в Українському державному музеї етнографії та художнього промислу АН УРСР у 1959–1965 рр.), “Викладач Університету: пам’ятні трапунки 1973–2014 років”.

3. “Прикінцевий коментар до написаного”.

У цій публікації ми зупинимось на характеристичці першої частини спогадів С. А. Макарчука. Вона охоплює 50 мемуарних мініатюр, присвячених дитячим та юнацьким рокам майбутнього професора. Ці мініатюри, які є самодостатніми текстами, в сукупності створюють нарис історії та традиційної культури Гощанщини 1930–1940-х років, з наголосом на с. Дулібах (окрім них у книжці йдеться про такі села нині Гощанського р-ну Рівненської обл., як Башине, Бочаниця, Бугрин, Курозвани, Майків, Симонів та ін.).

У мемуарній мініатюрі, яка відкриває книжку спогадів, С. А. Макарчук з докладністю вченого-історика описав рідне село 1930-х років: його структуру, географічні особливості, специфіку населення (“На 30-ті рокидесь 80% селян уже вміли читати, писати, знали міри довшини та ваги. З десяток-півтора селян вважалися дуже грамотними й громадсько активними, виписували львівські та луцькі газети “Діло”, “Громадський Голос”, “Сільський Господар”, “Час”, “Українська Нива”” [5, с. 9]). Професор писав, що в зазначений період Дуліби, які мали бл. 160 дворів (650–700 осіб), уважали поселенням, меншим середнього: “Поля та угіддя села склали близько 800 га, з них до панського маєтку відносилось близько 130–150 га, зокрема, 14 га панського лісу у Лузі (спеціально виплеканого вільшаника та інших дерев, повитих хмелем і наповненого дикими кізками). Більшість селянських господарств (100 зі 160) володіли земельними наділами по 4–6 га. Господарств з 20 володіли земельними площами 7–10 га. Більше, ніж 10 га землі, мали Демид Дикало (Дикалівський), його брат Максим Дикало, їхній швагер Марко Федорчук (одружений на сестрі Деміда і Максима), можливо, ще дехто. До 20 господарств мали усього 1–2 га (Йосип і Тарас Макарчуки, Потап Мирончук, Євка, мати Адамова, Пушечка (прізвисько), Євтух Слизький (прізвисько), Євтух Макарчук (Музиківський), Хамбилка (прізвисько), Максим Макарчук на прізвисько Мацько та ін.)” [5, с. 8].

Навіть з цієї невеликої цитати видно, що С. А. Макарчук великого значення надавав передачі місцевих антропонімів і топонімів (у мініатюрах першої частини спогадів Професора їм відведено багато уваги). Серед інших, у Дулібах існували такі місцеві топоніми, як “Ручай” (річковий потік, який ділив село на дві частини), “Луг”, “Красний ліс”, урочища “Закалиновець” і “Майківська вулиця за Мочарем”, частини села “Гора” (південна) та “Куток” (північна), вулиці “Гора”, “Вербова” та “Матвіївська” тощо. Стосовно антропонімів, то С. А. Макарчук наголошував, що більшість прізвищ дулібців належало до волинсько-поліського типу на -ук, -чук, -юк (найпоширеніше Ляшук, а також Макарчук, Мирончук, Мокійчук, Панчук, Данилюк, Гринюк, Савчук та ін.). У селі мешкало й декілька